

Geachte aanwezigen,

Het 50-jarig jubileum van de botanische tuin in het afgelopen jaar is niet onopgemerkt voorbij gegaan. Het Huis van de Nijmeegse Geschiedenis vroeg mij naar aanleiding hiervan een lezing te geven over de geschiedenis van deze Hortus Botanicus Noviomagensis. Deze werd op 30 september 1971 geopend met een rede van Victor Westhoff die samen met Frederik van Eeden en Jac. P. Thijsse gerekend wordt tot de grote drie van de Nederlandse natuurbescherming.

In de lezing probeer ik antwoord te geven op vragen als: Waarom is deze tuin juist in Nijmegen ontstaan en wat is er nu zo waardevol aan? Wat is de filosofie achter deze tuin? Wat is de rol van deze hortus vanuit biologisch, educatief, recreatief en sociaal-cultureel perspectief?

De zoektocht kent vier hoofdonderwerpen:

1. De betekenis van tuinen sinds mensenheugenis.
2. De ontwikkeling van botanische tuin en theetuin tot Hortus Nijmegen.
3. De biodiversiteit van de plek.
4. De situatie nu en een blik op de toekomst.

De **relatie mens-natuur** loopt als een rode draad door de lezing, waarbij we zowel de imaginaire als de fysieke verschijningsvorm van de tuin ontmoeten.

In onze eigen hortusgeschiedenis functioneert de universiteit als kennisinstituut en instigator, de gemeente als vertegenwoordiger van de bevolking en de ambassadeurs van de Hortus zoals de trouwe bezoekers, vrienden en vrijwilligers spelen de rol van bewaker, beschermer en beheerder. De tijd heeft ons geleerd dat de plek zichzelf als het ware in stand houdt door zijn verleidelijke eigenschappen waardoor een bezoek aan de tuin altijd weer een belevenis is en waardoor hij vele fans heeft en als gevolg daarvan nog steeds bestaat.

De historische ontwikkeling

Het woord “**tuin**” is afgeleid van het Oergermaanse **tūnan** waarmee zowel een omheining als de omheinde ruimte zelf wordt aangeduid. De eerste omheiningen werden gebruikt om dieren en plundersaars uit te sluiten, maar ook om plant en dier te domesticeren. Ze gaan terug tot de Neolitische Revolutie. De tuin is dus een afscheiding van de wereld, waarin de mens a.h.w. zijn eigen wereld creëert.

In de 4000 jaar oude Egyptische Pyramideteksten duikt de tuin al op, en enkele eeuwen later in het Gilgamesj-epos uit Mesopotamië. Waren die beschreven tuinen fysieke werkelijkheid of dienden ze als toneel voor een verhaal, een imaginaire wereld van symbolen, mythen, verlangens, idealen?

Titiaan – Adam en Eva c. 1550

Verschillende thema's in het Gilgamesj-epos correleren met de Hebreeuwse Bijbel zoals de Hof van Eden in het scheppingsverhaal of met de verhalen van Homerus. Heracles ging de tuinen van de Hesperiden verkennen om de beroemde gouden appels te zoeken waardoor hij onsterfelijk kon worden. Dit avontuur liep beter af dan het plukken van de appel door Adam en Eva in het paradijs. **Paradijs** betekent ook al omheining en is afgeleid van het oud-Iraanse *pairaidaēza*. Het gebruik van de denkbeeldige tuin als achtergrond voor een verhaal is sindsdien nooit meer verdwenen tot de dag van vandaag. Je zou kunnen zeggen dat de verticale component van de tuin sterk verbonden is met ons voorstellingsvermogen. De tuin als geheime ruimte waarvan de hoeken en gaten een schat kunnen verbergen en die het verlangen wekt om het een beetje dichterbij te gaan zien! De Hortus Nijmegen wordt niet voor niets geafficheerd als groene schatkamer in de stad.

Na de opkomst van de eerste beschavingen begonnen welgestelde burgers tuinen aan te leggen voor hun plezier. De rijkste Romeinen, zoals keizer Hadrianus, bouwden uitgestrekte villatuinen met waterpartijen, waaronder fonteinen en beekjes. Ze kenden al vorm-snoei, rosaria en schaduwrijke arcades. De waarschijnlijk oudste gekende tuin in Nijmegen ligt op het Kops Plateau waar de woning van de Romeinse commandant voorzien was van zuilengalerijen en een weelderige binnentuin. Romeinen verzorgden ook medicinale kruidentuinen. Dat was eveneens de voornaamste taak van de Middeleeuwse kloostertuinen, opgekomen, sinds Karel de Grote de taak van de medische opleiding

aan de kloosters toewees. Klooster verwijst net als tuin en paradijs naar een omheind stuk land; het komt van *claustrum* dat afsluiting betekent. Het ligt voor de hand dat kloosters in of in de omgeving van Nijmegen toen al een kruidentuin verzorgden. Op de latere Valkhofburcht ontstond een voorhof waarin valken werden getraind en wilde dieren werden gehouden zoals leeuwen, beren en apen. **DIA** De gebroeders van Limburg konden deze rond 1400 voor het eerst bestuderen in de dierentuin van de hertog en schilderkunstig weergeven.

Voorafgaand aan het vrouwenklooster Mariënburch dat hier ooit stond, leefden op deze plek begijnen samen in huizen rondom een hof, waar ze zich in hun gemeenschappelijke wereld tijdelijk konden afsluiten van de buitenwereld. De kring van woningen met een ingesloten hofje vormt zo een omsloten tuin, een separate wereld een soort van **hortus conclusus**. Dat is een middeleeuws begrip dat zijn oorsprong vindt in het Bijbelse Hooglied. Het concept werd bij de aanleg van abdijtuinen en begijnhoven toegepast, meestal als **hortus contemplationis** die voorziet in de behoefte aan afzondering, devotie en contemplatie, maar soms ook voor de studie van planten: de **hortus catalogi**. De **hortus ludi** voor spel, muziek, erotiek vinden we eerder in kasteeltuinen, die tevens het décor vormden van de hoofse liefde in de literatuur. Zo wordt in de Roman de la Rose beschreven hoe een hoveling in een ommuurde tuin, probeert zijn geliefde het hof te maken. De roos symboliseert de beminde. Onze hortus biedt tegenwoordig ook een prachtig décor. Planten hadden niet alleen geneeskrachtige eigenschappen maar ook symbolische zeggingskracht. Een voorbeeld hoe de natuur drager kan zijn van onze imaginaire én fysieke wereld.

De eerste **botanische tuin** was vermoedelijk die van Theophrastus van Eresos, vader van de wetenschappelijke botanie. Zijn tuin was bestemd voor de studie van planten. Na hem zou de botanische wetenschap achttienhonderd jaar sluimeren tot ver in de Renaissance toen er in het midden van de 16^e eeuw **botanische tuinen** ontstonden aan Italiaanse universiteiten en later ook buiten Italië, waaronder Leiden. In de 17^e eeuw in ons land ook aan de universiteiten van Utrecht, Groningen, Amsterdam en Harderwijk, de enige erkende Gelderse universiteit. Misschien ook wel aan

de niet door de Gelderse staten erkende Nijmeegse universiteit, de Kwartierlijke Academie in de Commanderie van St. Jan waar o.a. geneeskunde werd gedoceerd waartoe ook kruidkunde behoort. Toen planten op grotere schaal benut werden in de farmacologie, cosmetica, tuinbouw en siertuinen, nam hun economische waarde toe en daarmee ook het belang van botanische tuinen in de maatschappij. Wie kent niet het verhaal van de tulpenmanie uit de Gouden Eeuw, de eerste financiële bubbel in de geschiedenis.

In deze tijd, in ons land bekend als Gouden Eeuw, lieten welgestelde stedelingen voor hun plezier net als destijds de Romeinen, luxueuze buitenplaatsen bouwen. Deze waren voorzien van barokke, symmetrische siertuinen in Franse stijl naar Italiaans renaissance model. De eigenaren deden dit ook om de stank, de pest en de drukte in de stad te vermijden. **Brakkenstein** ontstond in dezelfde eeuw als eenvoudige buitenplaats en werd een eeuw later modieus omgevormd tot jachtsterrenbos volgens principes van de Franse stijl.

Eigenaren van buitenplaatsen waren vaak uitermate geïnteresseerd in botanie en de aankweek van bolgewassen. Veel van die soorten zouden er verwilderen en worden tegenwoordig als stinsenplanten zeer gewaardeerd. De eigenaren van Brakkenstein waren meer gefocust op de jacht, misschien omdat de bodem op de stuwwal niet erg geschikt was voor stinsenplanten i.t.t. bijv. langs de Vecht. Dat ze het tegenwoordig goed doen in de Nijmeegse Hortus komt omdat een halve eeuw geleden de bodem geschikt is gemaakt.

Zomerklokjes (*Leucojum aestivum*) Botanische Tuin Nijmegen, 6.4.2017

We bevinden ons inmiddels in de **Verlichting, de Eeuw van de Rede**. René Descartes poneerde dat alle echte kennis op wiskunde moet worden gebaseerd omdat onze zintuigen te onbetrouwbaar zijn om waarnemingen te doen die leiden tot **absolute** waarheden. Deze denkwijze vinden we terug bij André le Nôtre de man van de Tuilerieën in Parijs en de tuinen van Versailles. Deze formele Franse stijl is gebaseerd op het geometrisch ordenen van de natuur.

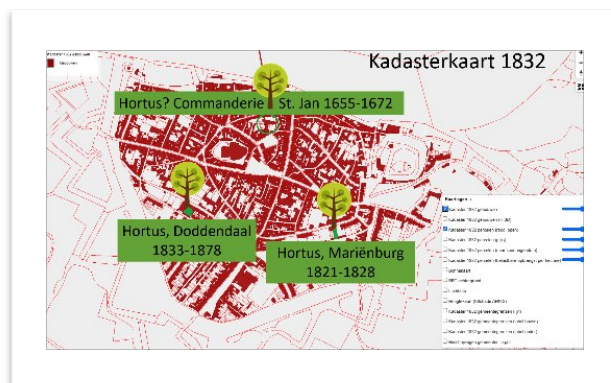
Tijdens de **Romantiek** werd vooral de subjectieve ervaring als uitgangspunt genomen. Introspectie, intuïtie, emotie, spontaniteit en verbeelding kwamen centraal te staan. De romanticus zag de hartstocht die hij in zichzelf ontwaarde, terug in andere levensvormen. Plaatsen die nog niet door de menselijke ratio waren bezoedeld kregen de eretitel natuur. Het rationalisme van de 18e eeuw werd als een vernauwing van het bewustzijn gezien. Dat leidde tot verzet tegen de overheersing van wetenschap en technologie, tevens de stuwkracht achter de Industriële Revolutie en uitgroei van stedelijke gebieden met milieuvervuiling. De rijken konden net als vroeger zich terugtrekken in het groen in hun landhuizen, maar de arme stadsbewoners niet. In deze tijd werden stadsparken aangelegd zodat ook zij af en toe frisse lucht en natuur konden beleven.

Deze parken hadden vooral recreatieve en esthetische functies. In Nijmegen werd het Valkhofpark, als een van de oudste landschapsparken van NL rond 1800 in Engelse stijl ontworpen.

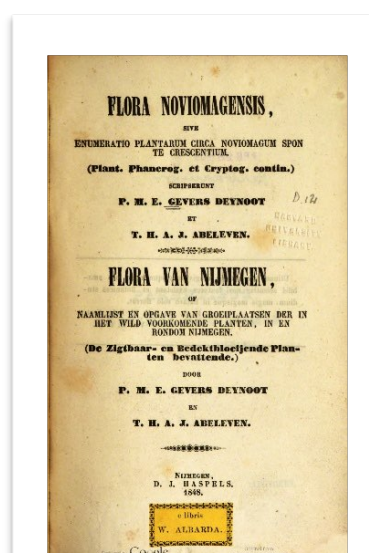
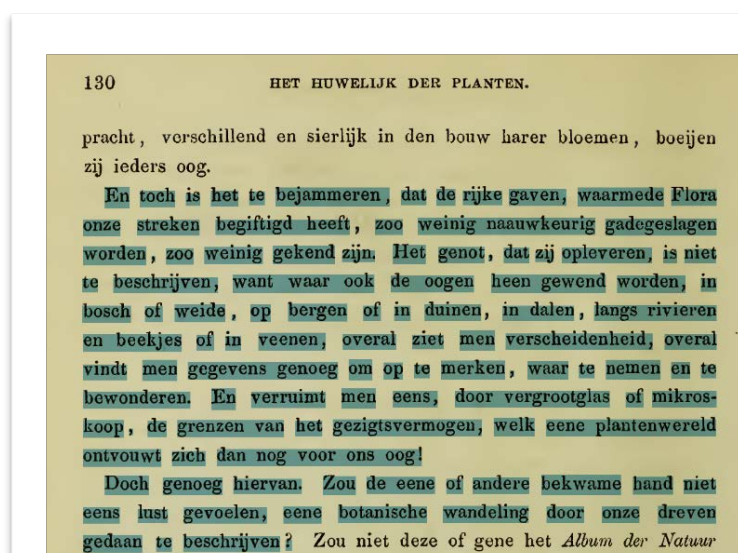
In deze periode kwamen drie apothekers waaronder Nico Abeleven met het plan om een medicinale kruidentuin te stichten

hier aan het Mariënborg. Het is dan 1821, dus 2 eeuwen geleden. Samen met de Nijmeegse plantenkenner van nationale faam, Adriaan de Beijer was hun doel om kruidkundige en botanische kennis te vermeerderen. Samenwerking tussen botanici en apothekers was vrij normaal want botanie en farmacologie zijn van oudsher sterk met elkaar verbonden. Daarom hadden universiteiten een botanische tuin en vaak een herbarium.

De Mariënborg-tuin verdween al snel omdat de eigenaar het terrein wilde verkopen. Enkele jaren later ontstond een nieuwe hortus bij het oude huis Doddendaal. Hoogleraren Van Hall uit Groningen, o.a. auteur van *Flora Belgii Septentrionalis*, en Reinwardt directeur van de beroemde Leidse hortus, gaven nuttige adviezen bij de aanleg. Het tuinhuis had een leslokaal voor de studenten en in de plantentuin met meer dan 900 soorten stond een verwarmde kas en een orangerie. Nico

Abeleven leidde de botanische wandelingen. Botanische wandelingen begonnen in Nederland populair te worden in de tweede helft van de 19e eeuw, mede door Frederik van Eeden.

Door die wandelingen ontdekt men groeiplaatsen en ontstaat er verbinding tussen de botanie en de omgeving, de eerste inzichten in de plantengeografie en ecologie. Het Rijk van Nijmegen leent zich daar bij uitstek toe vanwege haar gevarieerde landschappen en grote floristische rijkdom. Theo, de zoon van Nico Abeleven zou zich ontpoppen tot veelzijdig florist van nationaal niveau. Ongetwijfeld hebben de enorme plantencollectie van de hortus en de wandelingen in het Rijk van Nijmegen hem goed geholpen bij het vergroten van zijn botanische kennis. In 1848 verscheen zijn eerste **Flora Noviomagensis** die hij met Pieter Gevers Deynoot heeft samengesteld. Hierna werd hij directeur van de hortus en decennia lang leraar biologie aan de HBS waar Hendrik Heukels zou neerstrijken. **Heukels** zou in Nijmegen zijn eerste schoolflora samenstellen. Deze zou uitgroeien tot de standaardflora van ons land. Het ligt voor de hand dat de planten kennis van Heukels mede te danken is aan Theo Abeleven en dat de nabijheid van zoveel soorten in de hortus en het Rijk van Nijmegen van invloed zijn geweest op de totstandkoming van deze Schoolflora. De botanische tuin

verdween nadat de apothekersopleidingen in Nederland werden overgeheveld naar de universiteiten.

Naar natuurtuinen en natuurreservaten

In deze periode, wanneer de natuur in gevaar lijkt te komen, wil men gebieden met waardevolle natuur behouden, beschermen en afscheiden van de wereld. Zo'n omheind stuk land wordt dan geen tuin meer genoemd maar reservaat of nationaal park. Hier heerst de natuur nadrukkelijk en is de rol van de mens beperkt tot bewaker van de grenzen. Afgelopen maandag vierde Yellowstone National Park zijn 150-jarig jubileum, maar 10 jaar eerder al werd een reservaat in het Forêt de Fontainebleau opgericht, niet ver van Barbizon. Dit was de verdienste van een grote groep geëngageerde landschapsschilders waaronder Millet, Corot, Courbet, Rousseau en Jongkind. Vooral door die laatste is Jozef Israëls beïnvloed vanwege zijn mariene onderwerpen, zoals nu in deze kapel goed te zien is.

Het gebed van de schaapherder J. Israëls 1864

Maar af en toe schilderde hij ook onderwerpen die geliefd waren bij de schilders van Barbizon, zoals dit tafereel in een pastoraal

landschap. Israëls heeft tot twee keer toe Barbizon bezocht. Opvallend is dat hier kunstschilders acties ondernamen en het toont hoe natuur en kunst met elkaar zijn verbonden door de empathische waarnemer, een aspect dat later terugkomt in het Nijmeegse Hortus Arcadië.

Men begon langzamerhand in te zien dat de onaangetaste natuur, volledig vrij van de

mens, aan het verdwijnen was. De natuurparken en natuurreservaten waren fundamenteel anders dan de tot dusver ontworpen parken en tuinen. Bij de eersten speelt de natuur zelf de hoofdrol, bij de tuinen speelt de mens de hoofdrol en vormt de natuur een bijrol als decorum voor zijn opvattingen en voorstellingen. Maar zou het mogelijk zijn om natuur naar de tuin te halen?

Thijsse en Eli Heimans waren bewonderaars van Frederik van Eeden die pleitte om natuurgebieden te behouden als monumenten van de natuur. Ze waren mede-grondleggers van Natuurmonumenten. Ze konden zeer boeiend schrijven over de natuur en hun boeken werden erg populair. Wie kent niet de serie van Verkade albums. Zij wakkerden de belangstelling voor natuur in ons land enorm aan. Maar in dezelfde periode werden SBB en de Heidemij opgericht die juist de geliefde landschappen van

kunstschilders en natuurbeschermers vanuit een heel andere optiek gingen ontginnen en grootschalig bebossen. Door deze attitude heeft ons land veel natuur verloren.

Stel nu dat we de natuur van dichtbij kunnen beleven dan raken we meer betrokken, krijgen we meer begrip en kunnen zo een tegenwicht vormen, en de teloorgang van de natuur in ons land een halt toeroepen. We gaan dan zien dat het idee ontstaat om de tuin te gebruiken als middel in de samenleving om via beleving en kennis, begrip en liefde te kweken voor de natuur en de natuurbescherming. **Dit is een fundamenteel andere benadering** van de tuin dan die we in de voorafgaande geschiedenis gezien hebben. Deze doelstelling zien we terug bij Jac. P. Thijsse vóór de oorlog en erna bij de Werkgroep voor de Verbreiding van de Natuurbeschermingsgedachte die op

mede-initiatief van Westhoff in 1945 is opgericht en die 1 van de 2 pijlers vormde van het IVN dat in 1960 opgericht zou worden.

Jac. P. Thijssse kwam met het concept van instructief plantsoen waarin landschapstypen van de omgeving bijeen worden gebracht met het doel om ze zichtbaar en beleefbaar te maken. Waar kun je beter beginnen dan bij de jeugd die de toekomst heeft? Schoolklassen kunnen niet frequent op verre veldexcursies gaan, maar wel tijdens een lesuur een nabij gelegen instructief plantsoen bezoeken.

Mensen maakten toen ook wel eens uitstapjes in de regio, maar dat waren meestal at random momentopnamen zonder zicht op de afwikkeling van kieming, groei, bloei en zaaddrijving in de loop der jaargetijden. Door geregeld in hun woonplaats een instructief plantsoen te bezoeken zouden mensen met natuur leren omgaan, ook zij die geen tuin bezitten. Het aanleggen van instructieve plantsoenen begon met Thijssse's Hof in Bloemendaal,

gevolgd door o.a. Haren, Den Haag en Amstelveen. De term 'instructief plantsoen' evolueerde tot 'heemtuin' en verwijst naar het eigen karakter van de streek dat in zo'n landschappentuin wordt weergegeven. Midden jaren 40 schrijft Westhoff aan Gorter, directeur Natuurmonumenten, dat voor het oprichten en inrichten van heemtuinen samenwerking nodig is tussen plantensociologen en tuinarchitecten die kennis en kunde hebben van de inheemse flora. Probleem was namelijk dat de meeste

tuinarchitecten en hoofden beplantingen rara niets van onze flora afwisten. Westhoff was toen al bezig plannen te ontwerpen en hij zou meer dan een halve eeuw actief betrokken zijn bij verschillende botanische tuinen, instructieve plantsoenen en heemtuinen. Overigens zijn Bloemendaal, Amstelveen en Den Haag voorbeelden van succesvolle samenwerking tussen tuinarchitecten en plantenkeners.

Enkele jaren na het eerste instructieve plantsoen en de oprichting van de universiteit, is het Park Brakkenstein heraangelegd in Engelse stijl rond 1932, waarbij de oorspronkelijke sterrenbosstructuur, zoals op de kaart uit 1870 gehandhaafd bleef. Er ontstond nog geen instructief plantsoen, maar eind jaren '60 zou er in een klein deel van het Park toch een samenwerking op gang komen tussen tuinarchitect en plantenkeners. De Botanische Tuin is sinds 1971 ingebed in het quadrant rechtsboven.

Een zeer uitvoerige beschrijving hoe deze tot stand zou komen is te vinden in het boek Brakkenstein van hoogleraar Klaas Bouwer. Klaas liet me weten dat zijn boek nu bij Roelants verkrijgbaar is voor het ramsj-prijsje van 5 €. Echt te geef voor zo'n gaaf boek.

In 1957 werd Hans Ferdinand Linskens benoemd als hoogleraar in de botanie aan de kersvers opgerichte vakgroep Biologie. Onder zijn leiding werd de bestaande proeftuin uitgebreid tot een systematisch geordende collectie planten. Deze tuin was uitsluitend bedoeld voor onderzoek en onderwijs dus niet toegankelijk voor het publiek. Linskens wilde daarnaast ook een botanische tuin met deels publieke functie. In 1959 wilde hij het hele park Brakkenstein inrichten als openbare hortus

met een onderwijsmuseum, aantrekkelijk voor het Nijmeegse publiek en voor het middelbaar en hoger onderwijs. Maar de gemeente wilde slechts een klein deel beschikbaar stellen. Tien jaar later werd overeenstemming bereikt over een terrein van ruim 3 ha.

Linskens wilde altijd al een *alpinum* in de botanische tuin, mede door de educatieve waarde voor de jaarlijkse studentenexcursies naar Serfaus, Oostenrijk. Dat alpinum zou er komen. Linskens zag in Westhoff de bezweerder van de crisis in de plantkunde die na de oorlog haar centrale plaats in de botanie had verloren. Daarom had hij Westhoff gevraagd als hoogleraar, speciaal voor de plantensociologie en de systematische botanie. Westhoff stemde toe. Het was een schot in de roos want hij zou heel veel studenten trekken en een grote groep promovendi afleveren.

Twee jaar ervoor schetste Linskens in De Gelderlander al een beeld van de hortus dat we nu nog herkennen. Hij vertelt enthousiast dat met handhaving van de bomen een fantastische tuin kan ontstaan met kleine hellingen, alpenplanten, een beek, een vijver met oeverflora en zelfs een kruidentuin. Aanvankelijk tonen de ontwerptekeningen echter een systematische tuin, maar na de aanstelling van Westhoff duiken al snel ontwerpen op die wijzen op de huidige opzet, namelijk een rangschikking van sociologische plantengroepen in een gevarieerd landschap. De verklaring voor deze opzetwijziging zou kunnen zijn dat tuinarchitect Brinkman volgens hortulanus Barendse de neiging had eerder zijn eigen visie te volgen dan die van zijn opdrachtgever Linskens.

Nadat het beplantingsplan door Westhoff was goedgekeurd kon met de aanleg van de tuin begonnen worden in 1969. Er waren vele medewerkers bij betrokken van de gemeente, de universiteit en een aantal aannemers en leveranciers. De werkzaamheden zouden c. 2 jaar zouden duren met nog een uitloop na de opening. Er zouden zo'n 750 soorten worden aangeplant. In deze periode was Westhoff al druk bezig met andere unieke projecten, zoals Plantengemeenschappen van Nederland en de driedelige boekenreeks *Wilde Planten over onze natuurgebieden* waarin hij een lyrisch hoofdstuk wijdt aan de plantengroei in het Rijk van Nijmegen.

Op 30 september 1971 wordt de tuin officieel geopend en houdt Westhoff de openingsrede, terwijl hij notabene 2 weken later ook nog de 48ste diësnatalis rede van de universiteit houdt. De tuinrede is een pleidooi voor **natuureducatie** en **natuurbeleving**; de diëns-lezing voor **natuurbehoud**. Een krantartikel kopt over de diëns-rede "Bespuiting bermen is zinloze vernietiging van bloeiende flora". Het toont zijn geëngageerdheid in die tijd toen het natuur- en

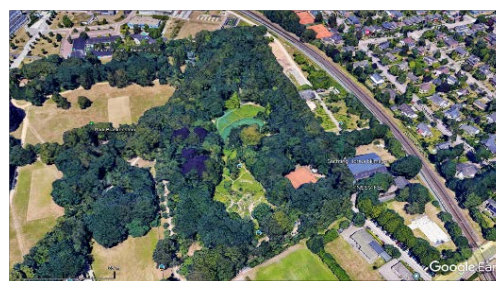
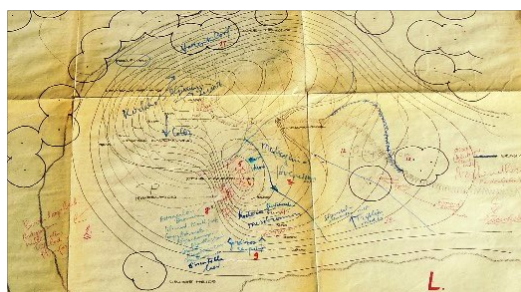
milieuactivisme sterk kwam opzetten, mede door academici en studenten van de universiteit.

De uitvoerige tuinrede is beschikbaar op de website van Hortus Nijmegen. Daarom zal ik in dit bestek hier niet diep op ingaan. Ook niet op de vele technische details die worden beschreven in een boekje van de universiteit uit 1971 dat binnenkort ook beschikbaar is op de website van de Hortus.

Deze plattegrond uit 1971 geeft een vereenvoudigd overzicht van de indeling in vegetatietypen zoals deze waren geprojecteerd. De tuin is omringd door bosgemeenschappen die aan de binnenzijde begrensd worden door een mantel van struweel en zomen. Hiermee krijgt het binnenste van de tuin een intiem en idyllisch karakter dat in zekere zin kan

worden opgevat als een **hortus conclusus**. Vanuit de lucht lijkt het binnenste op een 8-vorm verwijzend naar de oneindigheid. De gehele setting ademt tegelijk tuinkunstige romantiek en plant-ecologische kundigheid. Om te beginnen verrijst in dit interieur het alpinum, opgebouwd uit verschillende gesteenten met variatie in hellingshoek en expositie. Vanaf de top ontspringt een bron die de bergbeek voedt die al meanderend uitmondt in een vijver met gevarieerd moeras. Tussen alpinum en moeras liggen bloemrijke hooilandjes en noordelijk van het moeras heidegemeenschappen. Het lijkt op een allegorie van de Rijn die ontspringt in de Alpen en uiteindelijk bij ons land in zee vloeit. Hier een meer gedetailleerde schets met plantensociologische aanduidingen in hand geschreven door Victor Westhoff. Het gaat hier om een tuin met als basis plantengemeenschappen waarin de planten vrij mogen zijn om hun eigen aard en persoonlijkheid te openbaren in samenspel met anderen en op die manier werkelijk vegetatie te vormen.

Enkele jaren na de opening van de tuin ging de faculteit zich meer toeleggen op cel- en moleculair niveau. Zelfs het ecologisch onderzoek verschoof meer naar het laboratorium. Mede als gevolg van bezuinigingen werden de werkzaamheden in de tuin steeds verder beperkt tot het hoogst noodzakelijke. Door tekort aan mankracht werd er niet voldoende meer gemaaid en gewied. Ook werden veel soorten ontvreemd, maar dit gebeurde al vanaf de oprichting. We hebben gezien dat **tuin** in essentie **omheining** betekent, maar de gemeente wilde dat het terrein publiekelijk toegankelijk bleef en niet mocht worden afgesloten. De universiteit probeerde het terrein daarom te kopen maar de gemeente wilde niet. Ook dit was voor de universiteit een reden om niet teveel te investeren. Het gevolg was dat zesentwintig jaar na de opening, de universiteit de tuin teruggaf aan de gemeente. Deze gang van zaken kwam in Nederland vaker voor bij botanische tuinen die als academische erfenis bij hun universiteit zwaar op de maag lagen.

bieden door inschakeling van c. 25 I/D (Melkert-) banen.

Het doel van de stichting was om een respectvolle omgang met de natuur te bevorderen en schoonheid en inzicht te bieden door het creëren van een plek waar mens, natuur en cultuur elkaar op unieke en artistieke wijze ontmoeten. Het wekken van verwondering is een vruchtbare voedingsbodem voor nieuwsgierigheid en nieuwe inzichten.

Met het verbeelden van die verwondering zou in Hortus Arcadië op uiteenlopende wijze worden geëxperimenteerd. De ambitie was om in enkele jaren uit te groeien tot 'het' Nationale Centrum voor Groene Kunsten.

In de spoorzone moest een tiental qua stijl zeer verschillende tuinen komen van cultureel tot natuurlijke. Een deel van het terrein werd gereserveerd voor beeldende kunst om o.a. te laten zien

hoe beelden in diverse tuinen gebruikt kunnen worden. Een bezoekerscentrum zou tevens als uitvalsbasis dienen voor fiets- en wandelroutes in de qua natuur en cultuurhistorisch rijke omgeving. 28 jaar na de openingsrede door Westhoff is er dan weer een openingsrede op 1 oktober 1999. Deze wordt verzorgd door zijn goede vriend Rob Leopold, tuinfilosoof, tuinkunstenaar en.... wilde planten kweker. De titel luidt **Hortus Arcadië. Een alternatief voor de eenzijdigheid**. De rede is binnenkort beschikbaar op onze website.

De openingszin luidt: **“De Tijd der eenzijdige bewegingen is voorbij”**, ontleend aan een gedicht van Lucebert. In zijn sterk filosofisch getinte rede pleit Leopold in feite voor een vernieuwende multidisciplinaire en integrale benadering van de tuin en dat deed hij in lyrische bewoordingen: *Eenzijdige bewegingen ontkennen de dialoog en de wisselwerking. Arcadië is het natuurlijk alternatief voor onze beperking binnen de wereld... Tegenover het beperkte, gesimplificeerde, gedefinieerde, gereguleerde en vaak vernauwde staan de ruimtelijke dimensie, de natuurlijke vrijheid, de gelaagdheid, de meerduidigheid, de fantasie en de droom. Tegenover datgene wat we overdrijven staat dat wat we daardoor tekort doen. Tegenover dat wat we vaststellen staat al het bewegelijke, dat we buitensluiten. Eenzijdigheid breekt dingen los uit hun verband. Arcadië herstelt hun samenhang en geeft de dingen weer dimensie. Arcadië is dan ook niet zozeer een vlucht uit, maar een vlucht naar de werkelijkheid, naar datgene wat Lucebert noemde 'de ruimte van het volledig leven'*

De serene plek, de vrijplaats, het alternatief voor de eenzijdigheid is zelf niet eenzijdig van karakter. Het is een locus vol kiemkracht en inwendige dynamiek, die zich ontplooit voor wie zich overgeeft. Het ware Arcadië is een creatief continuüm, dat in potentie alles inhoudt waaruit inspiratie is te putten. Het is een gedifferentieerd spectrum, een waaier van mogelijkheden, invalshoeken en dimensies, een gradiënt die alle aggregaties van het leven althans metaforisch omvat. Tot zover Leopold's rede.

Zijn rede leidt ons vooral door de imaginaire wereld of zo je wilt door onze hersentuin. Hij verwijst naar de verbeelding en innerlijke verwerking van het dynamische proces van zintuiglijke waarneming in een tuin vol menigvuldigheid.

De piepjonge stichting kon bij het realiseren van alle doelen steunen op een goed doortimmerd plan, ook al ligt er tussen ideaal en werkelijkheid een wereld van verschil. Dankzij de inspirerende leiding van Wil Wellen ontwikkelde Hortus Arcadië zich met vallen en opstaan tot een zeer gewaardeerde plek met

naar schatting enige tienduizenden bezoekers per jaar. De video op youtube en ook hier in de kapel, laat in vogelvlucht de ontwikkelingen van Hortus Arcadië zien tot de huidige Hortus, inclusief de successen, de tegenslagen en tegenwerkingen.

Naast de Botanische Tuin was er de Arcadische Tuin, tegenwoordig ook wel Theetuin genoemd, die fungeerde als decor voor publieksactiviteiten gericht op verbinding van natuur en cultuur. Daar vonden de populaire tuinconcerten en exposities van hedendaagse kunst plaats. Van 2001 t/m 2011 verscheen elk seizoen een nieuwsbrief. Er werden programma's verzorgd over natuur- en milieueducatie. Ook kon de Arcadische Tuin gehuurd worden voor feesten om extra inkomsten te genereren, omdat de subsidie

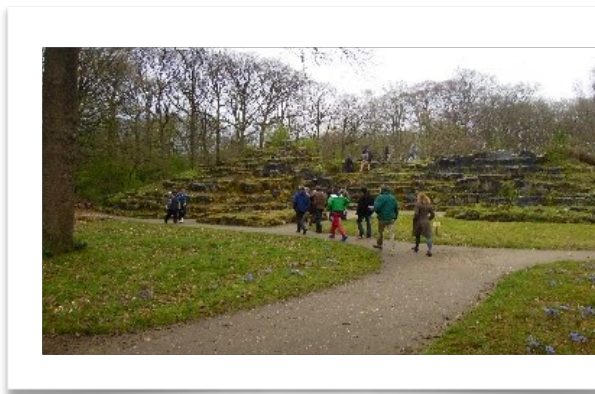
alleen niet voldoende bleek voor de exploitatie.

Er kwam een terras bij de door de Rabobank geschonken reuzenparasol, zodat bezoekers konden genieten van een drankje en een hapje. Andere hoogtepunten waren de onthulling van het beeldje ter ere van Victor Westhoff in 2003, het businessplan beeldenpark Brakkenstein in monumentaal groen in 2007, en het nieuwe beheerplan voor de Botanische Tuin uit 2010 opgesteld door Antoon Kuhlmann dat door de visitatiecommissie van de NVBT geroemd werd als het beste beheerplan van Nederland.

De stichting kon haar werk doen dankzij de gesubsidieerde banen, maar toen deze in 2012 vanwege bezuinigingen werden ingetrokken kon Hortus Arcadië niet verder en zocht de gemeente een andere manier om beide tuinen te exploiteren. Dat werd een overeenkomst met adviesbureau Triple-E dat ervaring had met de overname van natuur- en milieuorganisaties en daarna zelf te exploiteren zonder overheidssteun. Het concept van Hortus Arcadië werd verder uitgewerkt en als aanzet kreeg het bedrijf voor de eerste jaren een flinke subsidie om de banen tot 2018 te garanderen. Een van de verdiensten van Triple-E was het uitbrengen van een prachtig boek samengesteld door Antoon Kuhlmann en Dominique Clement, met een voorwoord van directeur Kim van der Leest en oud-directeur Wil Wellen. Het boek is in tweede druk nog steeds te koop.

Na 2 jaar ging het bedrijf al failliet. Dit experiment liet zien dat hoe creatief men ook is - en Triple-E was behoorlijk creatief - dat zonder subsidie een tuin als deze niet kan bestaan. Om te voorkomen dat er opnieuw een impasse zou ontstaan kwam door snel lobbywerk de huidige stichting Hortus Nijmegen tot stand. Deze krijgt in ruil voor het onderhoud een subsidie van de gemeente.

Inmiddels bestaat de stichting Hortus Nijmegen 7 jaar. Zij beschikt over een werkgemeenschap van ruim 60 vrijwilligers (inclusief het bestuur) en een handvol betaalde mensen die full-of parttime werken en uit verschillende bronnen worden bekostigd. Het concept van Hortus Arcadië is vrijwel

geheel overgenomen. Mannen van het eerste uur als Wil Wellen en Antoon Kuhlmann werken mee als vrijwilliger en kunnen zo hun ervaringen overbrengen op anderen. Na verloop van tijd werden de banden met de universiteit wat meer aangehaald. Dat komt mede door de activiteiten op de campus waar men een hogere biodiversiteit nastreeft, maar ook omdat sinds 2010 het Natuurplaza als het ware om de hoek is opgericht waar vijf organisaties onder één dak samen werken aan toepasbare kennis voor natuurbeheer.

Het is de grootste Nederlandse organisatie op dit gebied en veel medewerkers komen regelmatig voor een wandeling in de hortus waar ze hun waarnemingen en expertise inbrengen. Voeg daarbij een aantal clubs zoals Natuurbalans, Rewilding Europe, Green Office en de vele studierichtingen van de universiteit en de HAN en je hebt een soort van *Green Brainport* want nergens in Nederland is zoveel natuurkennis samengebond op zo'n klein oppervlak.

Westhoff schreef ruim een halve eeuw lang over het belang van natuurschoon en esthetiek van het landschap in het welbevinden van mensen. De publieke belangstelling voor de natuur neemt tegenwoordig steeds meer toe en de functie die Thijsse op het oog had om stedelingen kennis te laten maken met de natuur krijgt nu een extra betekenis. Ook is de wetenschappelijke interesse in de relatie mens-natuur enorm toegenomen bij de medische, filosofische, psychologische en biologische wetenschappen, zowel aan het Radboud UMC als de universiteit. Zie ook de maatschappelijke discussies rond de Oostvaardersplassen, de komst van de wolf etc. Sinds kort is er een project aan de Radboud dat **earthfulness** bestudeert als de bewuste beleving van verbondenheid met natuur in het dagelijkse leven. De Hortus Nijmegen kan zo dienen als een nabijgelegen 'living lab' voor onderzoek naar de beleving van natuur, de houding ten opzichte van de natuur, nature connectiveness, plant blindness, effecten op mentale en fysieke gezondheid enzovoort. Om deze reden is er sinds vorig jaar het hortuscafé waar dergelijke thema's worden besproken.

De tuin is met zijn biodiversiteit een nooit opdrogende bron van bijzondere observaties en ontdekkingen, in het bijzonder als je gedurende lange tijd ontwikkelingen en levensprocessen kunt gadeslaan. Daarom moet de hortus in de omgeving van de onderzoeker aanwezig zijn, dus in de onmiddellijke nabijheid van de universiteit. De plek heeft afgelopen halve eeuw een ontwikkeling doorgemaakt tot een kleinschalig gevarieerd en soortenrijk gebied dat uniek is binnen het groenareaal van de gemeente. Juist door de structuur en de aanwezigheid van bijzondere inheemse planten, plant-dier relaties, mycologische rijkdom en door natuurlijke successie is er een situatie ontstaan van grote biodiversiteit. De definities van Europese habitats zijn zeker voor de helft gebaseerd op plantensociologie. Daarom is er op dit moment een grote vraag naar plantensociologen. De Botanische Tuin herbergt diverse voorbeelden van Natura 2000 habitattypen en kan zo een nieuwe rol spelen in de begripsvorming bij het publiek voor biotopen uit het netwerk van natuurgebieden.

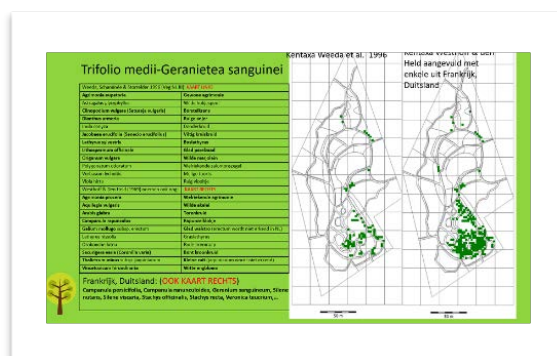
Naast de interesse van de kant van de gemeente en de universiteit is er ook belangstelling van wijkgroepen die zich bezig houden met de ecologische corridor die de wandelaar uit de stadsdelen vanuit het waalfront tot in en voorbij de campus Heyendaal kan voeren. De Hortus kan dienen als reservoir van biodiversiteit en als gastheer voor de stadsbewoners die deze groene stadsader bewandelen. Op 13 april a.s. wordt over dit thema een hortuscafé gehouden met sprekers uit de wijk en universiteit.

Voorafgaand kun je kiezen uit twee routes die je onder deskundige leiding kunt lopen: eentje over de Groene Corridor (langs de proeftuinen) en de andere door de Groene Campus. Maar je kunt

natuurlijk iedere dag, iedere week, iedere maand en elk seizoen een rondwandeling maken in onze hortus en je laten verrassen wat zijn rijke natuur in petto heeft.

Als leerling van Westhoff, en enige plantensocioloog bij de hortus, was mij er veel aangelegen om te zien wat of er met de plantengemeenschappen gebeurd was sinds de oprichting. Daartoe startte ik een minutieuze inventarisatie van de Botanische Tuin. De eerste resultaten van dit onderzoek zullen dit jaar verschijnen in het wetenschappelijke tijdschrift van de Plantensociologische Kring Nederland. Barrie Needham, voormalig hoogleraar planologie en vrijwilliger bij de hortus, deed ondertussen zijn best om een archief op te bouwen. Mede hierdoor zou het mogelijk worden om een gedetailleerder beeld van de beginsituatie te krijgen en tevens van de hele geschiedenis van de tuin, ook al blijken er veel hiaten te zijn.

De ideeën van Hortus Arcadië verschilden niet zo heel erg van de oorspronkelijke filosofie van de tuin uit 1971. Daarin werd een synthese nagestreefd van vier gezichtspunten: een esthetisch-tuinarchitectonisch, een plantengeografisch, een oecologisch en een plantensociologisch gezichtspunt. Maar op één belangrijk punt was er wel een verschil. De esthetisch-architectonische aspecten werden toen niet gevormd door beeldende kunst maar uit min of meer natuurlijk-kunstige ecologische constructies.

Zo zijn alpinum, holle weg, beek en vijver esthetisch-tuinarchitectonische constructies, met een eigen ecologie, een eigen vegetatiesamenstelling en plant-dier-schimmel-relaties waarin soorten voorkomen uit verschillende regio's. Wat zijn de gewaarwordingen van de bezoeker? Ziet iedereen hetzelfde, ruikt iedereen hetzelfde, krijgt iedereen dezelfde associaties? Valt er over smaak te twisten? Hoe is het met ieders kennis en achtergrond gesteld? Hoe eenzijdig en meerzijdig kan een mens zijn? De natuur kenmerkt zich door een enorme verscheidenheid aan vormen, geuren en kleuren en er is veel samenhang tussen de planten en de dieren en de paddenstoelen. Allerlei voor het oog zichtbare en onzichtbare verbindingen, allerlei voor het verstand grijpbare en ongrijpbare relaties. De natuur ontvouwt voor ons een grote menigvuldigheid die zelfs onze fantasie te boven gaat. Het zijn dit soort vraagstukken die de nieuw ontstane Hortus Arcadië wilde oppakken. Hierbij is extra aandacht aan kunst gegeven wat begrijpelijk is omdat deze inbreng nieuw was.

Kunstenaars en ecologen maar ook kunstenaars en ecologen onderling zien de wereld niet altijd op een zelfde manier. Het is mijn ervaring dat plantensociologie de beste manier is om de schier oneindige variatie in vegetatiepatronen te ontdekken en te herkennen. Het is in die zin een wetenschappelijke benadering die de oneindige fantasie van de menselijke geest nadert. De plantensocioloog, ecooloog en kunstenaar beelden hetzelfde landschap op verschillende wijze uit. Zo kan het geschilderde

arcadische landschap een schilderkunstige weergave zijn van het betreffende sigmetum of vegetatiecomplex dat volgens de principes van de plantensociologie kan worden vastgesteld. In algemene termen zou dit landschapsbeeld kunnen worden omschreven als een mozaïek van plantengemeenschappen in een optimaal beheerd half-natuurlijk landschap.

Hoe bereik je een goede mix tussen creativiteit van de natuur zelf en creativiteit van de tuinkunstenaar? Nu er twee verschillende tuinen zijn, zou je beide werelden gescheiden bij elkaar kunnen houden. Dat wil zeggen dat je de tuinkunsten en beeldende kunsten onder regie vrij laat in de spoorzone, terwijl je de natuurlijke processen onder regie vrij laat in de botanische tuin. De visuele kunstzinnige verbinding wordt gelegd door de reeds aanwezige harmoniërende kunstwerken in de botanische tuin en door het gebruik van natuurlijke elementen in de Theetuin. In de Theetuin is met hulp van ecooloog Peter Verbeek een kleine roggeakker met wilde akkerkruiden verrezen als knipoog naar een vrijwel verdwenen biotoop uit het vroegere pastorale landschap.

Het gebed des Heeren luidt "Geef ons heden ons dagelijks brood". Hier ontmoeten lichaam en geest elkaar, het fysieke en imaginaire. De wetenschappelijke naam voor de roggeplant luidt *Secale cereale* en verwijst naar Ceres de Romeinse godin van de akkerbouw. De eerste twee letters van Arcadië zijn dezelfde als van Artis. Natura Artis Magistra de natuur is de leermeesteres van de kunst. Zo zouden deze twee verschillende tuinen enorm goed bij elkaar passen. Of nog zo eentje "Natura speculum creatoris" (de natuur is het spiegelbeeld van de schepping). De wereld van de Botanische Tuin probeert het spiegelbeeld van de Schepping te evenaren; de wereld van de Theetuin probeert de verbeelding in de tuinkunsten te weerspiegelen.

Tot slot. De problemen die zich voordeden bij Hortus Arcadië en Triple-E doen zich nog steeds voor. De facilitaire gebouwen voldoen al lang niet meer aan de meest minimale eisen. Er zijn weliswaar meer vrijwilligers, maar er is minder geld. Als we meer willen en beter dan is er meer professionaliteit nodig om onze doelstellingen te halen. We hopen dat universiteit en gemeente onze meerwaarde

inziet en inniger met ons gaat samenwerken. De Hortus mag niet voor Nijmegen en Nederland verloren gaan. Zijn schoonheid en grote biodiversiteit die ondanks zijn kleine oppervlak in absolute aantallen tot de top behoort in de gemeente, stelt de bezoeker in staat om deze te genieten, ervan te leren. Op deze manier kan dit kleine plekje aarde, deze natuurtempel ons de mogelijkheid bieden verbondenheid te voelen met de aarde; haar kwetsbaarheid werkelijk te voelen en ons zo in staat stellen de relatie te leggen met de huidige thema's duurzaamheid en klimaatcrisis. Na alle avonturen in de afgelopen halve eeuw is het een wonder dat de Hortus nog bestaat. Dat komt vooral door de constante aandacht en liefde van de trouwe bezoekers, vrienden en vrijwilligers. Zonder hun ondersteuning en hun inzet zou de hortus niet meer bestaan. Dank voor jullie aandacht.

Jan Jansen
Nijmegen, 6 maart 2022

